

УДК 930.1(470.6) "XVIII"

БІЛИЙ ДМИТРО,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури, м. Львів

ФУТУЛУЙЧУК ВАСИЛЬ,

кандидат історичних наук, доцент, директор Інституту управління природними ресурсами Вищого навчального закладу "Університет економіки та права "КРОК", м. Коломия

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ТАТАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

У статті розглядаються основні напрями колонізаційної політики Російської імперії по відношенню до татарського населення Північного Кавказу під час експансії в Криму та на Кавказі в другій половині XVIII ст. Висвітлюються обставини знищення ногайських татар, які жили на Кубані, геноцид по відношенню до мешканців цієї території, основні стратегії, які поєднували в собі підлив єдності татарської спільноти, розпалювання ворожнечі між татарськими кланами та безпосереднє знищення татар шляхом прямої військової агресії.

Ключові слова: Північний Кавказ; Кубань; татари; Російська імперія; геноцид; колоніальна політика.

Постановка проблеми. На початку XXI століття Україна знову зіткнулася з імперськими амбіціями Російської Федерації, які призвели до воєнного зіткнення та окупації частини території нашої держави. Для успішного протистояння новітній колоніальній експансії необхідно звернутися до історичного досвіду та аналізу основних стратегій та методів колоніальної російської політики. Особливий інтерес викликає політика Російської імперії по відношенню до татарського населення, адже Крим, у якому татари становлять корінне населення, знову опинився під контролем Росії. Одним із маловідомих епізодів довготривалої експансіоністської політики Російської імперії є її політика по відношенню до ногайських татар, які населяли Північний Кавказ. Розгляду цього періоду присвячується наша стаття.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Найбільш докладно висвітлюється окреслена проблема в книгах, присвячених історії Кавказької війни (1826-1864), зокрема в "Історії Кубанського козацького війська" Ф. А. Щербини, яка була написана на початку XX ст. і спиралася на велику базу архівних джерел [1]. Також особливості колоніальної експансії Російської імперії на Північному Кавказі розглянуті в першому томі "Історії Кавказької війни" дореволюційного історика В. Потто [2]. Серед праць закордонних дослідників особливу цінність має праця М. Ходарковського про взаємовідносини Російської імперії та кочових степових народів, у т. ч. з татарами [3] а також Т. Баррета про імперську експансію на степовому порубіжжі, що дозволяє побачити широкий історичний контекст подій періоду, який висвітлюється в нашій статті [4]. Але в цілому ця дражлива для історії Росії тема майже не знайшла свого широкого висвітлення.

Метою статті є розгляд основних напрямів колоніальної політики Російської імперії по відношенню до

татарського населення Північного Кавказу в другій половині XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Одним з імперативів імперського розвитку є процес розширення своїх кордонів. Він продовжується, доки імперія не опиняється в таких обставинах, коли це розширення стає неможливим. Попри різноманітні причини та специфіку, властиві різним імперіям, ця логіка залишалася незмінною. Пояснення такої жаги до збільшення своєї території імперськими урядами пропонує французький історик Ж. Башлер: "З погляду на неконтрольовані й підконтрольні видатки, доходи виявляються ще обмеженішими. Вони такі об'єктивно й остаточно, зважаючи на технологію, яка використовується в економіці. Вона змушує до низького виробництва й не дозволяє запобігати сильним коливанням... Це обмеження, пов'язане з низькою продуктивністю, до початку сучасної науково-технічної революції постійне для всіх традиційних суспільств, які вийшли з неолітичної переміни. Кожен виробляє мало, а споживає багато з того, що виробляє. З огляду на неможливість збільшити надлишок через підвищення продуктивності, єдиний вихід - це примноження її абсолютних результатів через збільшення кількості виробників. Через неможливість інтенсивного приросту доводиться вдаватися до екстенсивного... Ці витрати полягали переважно в розширенні сільсько-господарських угідь, у збільшенні кількості населення та в інвестиціях на облаштування земель" [5, с. 100].

Остаточно зупинившись на західних кордонах після поділів Речі Посполитої, упершись у потужну Австрійську імперію, Росія, відповідно, посилила тиск на послаблену Порту. Згідно з "Грецьким проектом" Катерина II та її оточення планували відновлення "Візантійської імперії", зрозуміло, як частини імперії Російської. Знов виринули ідеї Петра I про торування шляху до Індії. Здавалося, що Османська імперія от-от має бути розділе-

ною, як це сталося з Річчю Посполитою. У зв'язку із цим в останні роки правління Катерини II посилилася російська присутність на Кавказі, де Росія вже закріпила за собою плацдарми на Правобережній Кубані, у Кабарді та Дагестані - усі ці землі входили до Кавказького намісництва, створеного імперським урядом у 1784 р. Російські війська концентрувалися вздовж Кавказької лінії - укріпленої системи фортець (Скаториноградська, Павлівська, Мар'їнська, Георгіївська, Олександрівська), блокпостів та інших укріплень, які пролягали від головних фортець - Кізляра (заснована в районі двох старих фортець Терки в 1735 р.) та Моздока (заснована на місці кабардинського поселення в 1763 р.) і далі до Азовського моря. Фактично Кавказька лінія відіграла роль передового форпосту для колонізації Північного Кавказу й дозволяла російським військам оперувати вздовж річок Терек та верхньої Кубані. Ідеологічне обґрунтування майбутнього підкорення горців Північного Кавказу поступово набирало свого оформлення. Значну роль у цьому відіграв поляк граф Ян Потоцький, який вірою й правдою служив Російській імперії після поділів Речі Посполитої. Французький історик Д. Бовуа влучно зауважив: "Подібно до того як Фіхе вигадав германський світ, підмінивши ним універсальну спільноту, так Потоцький належав до тих, хто відкрив слов'янський світ, надалі тільки те й роблячи, що шукаючи історичного визнання відтепер найпотужнішого зі слов'янських народів - Росії" [6, с. 25]. Ставши одним із перших мандрівників - дослідників Північного Кавказу, Ян Потоцький "навчився у Вільнея, що кожний уважний мандрівник може стати корисним помічником у завоюваннях, тож від травня 1797 р. до квітня 1798 р. знайомився у своїй поїздці зі звичаями чеченців та інших кавказьких народів, щоб підготувати їх завоювання Росією згідно з трактатами про колонізаційне прирощення таких французьких теоретиків, як Рейналь чи Прадт. Його реляції про цю подорож наповнені спостереженнями, які зверхньо виправдовують "цивілізаційне право" людини епохи Просвітництва на диких горців; уже тоді він виношував теорію "заокруглення кордонів" що їх невдовзі розвине в Санкт-Петербурзі, навіть не усвідомлюючи, що проявляє до цих народів таку саму зневагу, як колись Катерина II до Польщі" [Там само, с. 25-26].

Подальше просування Російської імперії на Північний Кавказ та Крим призвело до спротиву місцевого населення, яке поступово переросло в довготривалу Кавказьку війну. У цій війні росіянам протистояла коаліція кабардинців, закубанських адигів і ногайців [2, с. 47-49].

Після підписання Кючук-Кайнарджийського миру (21 липня 1774 р.) головною проблемою, навколо якої зосередилася сфера геополітичних інтересів Туреччини і Росії в Причорноморському регіоні, стало "Кримське питання" й, відповідно, питання приналежності Кубані. Цей договір, який надавав Кримському ханству формальну незалежність, створював для Російської імперії умови для закріплення своїх позицій у Криму й на Кубані [7, с. 80-81]. Але, попри гарантування незалежності Кримського ханства та номінальний протекторат Росії, імперська адміністрація відразу почала прямолінійну гру, спрямовану на розкол Кримського ханства, провокування ворожнечі між різними татарськими кланами (немовби проросійської та протурецької орієнтації) з подальшою ліквідацією самого ханства

та інкорпорації його території до складу імперії "ногайської" Кубані та Криму. Першим заходом у цьому напрямі стало відмежування Кубані від Кримського ханства.

Ще в 1771 р. граф П. Румянцев розробив проект, згідно з яким у випадку неможливості російського ставлення Шагін-Гірея утриматися на ханському престолі, проголосити для нього на Кубані окреме ханство. Так можна було більш упевнено впроваджувати в життя стратегію інкорпорації, спираючись на військову підтримку Кубанського корпусу генерала І. де Медема, присутнього там з початку війни 1768-1774 рр., який і проводив каральні експедиції проти закубанських горців. У тому ж 1771 р. з Бессарабії на Кубань було переселено буджацьких татар (близько 37 тис. осіб). Це переселення значною мірою ускладнило економічне становище татарського населення регіону. Тим більше, що Ногайська Орда не була чимось єдиним, а складалася з різних, часто ворогуючих кланів/родів - теміргоєвців, едисанів, джамбулуків, касаєвців, капшатців, каспулатівців - протистояння та розрізненість яких надавали широкий простір для маніпулювання ними різними політичними силами. При такому чисельному складі ногайці відразу опинились у несприятливих політичних і господарських умовах. "Із півночі сиділи донські козаки, які зайняли Маницький степ [...], зі сходу кочували калмики і виникли російські поселення по лінії, яка з'єднувала донське козацтво з терськими козаками, з півдня, по лівому берегу Кубані, ... розкидані були черкеські племена" [1, с. 363]. За таких умов склалася ситуація, яка спровокувала і розкол прикубанських татар, і жорстоке придушення татарських виступів російськими військами. З 1774 р. на Кубані відбуваються воєнні сутички між татарськими і черкеськими загонами одного з претендентів на ханський престол Девлет-Гірея, з одного боку, і російськими військами та донськими козаками з іншого. До цього протистояння додалося зіткнення між прихильниками Девлет-Гірея та загонами впливового ногайського бєя Джан-Магомета.

У грудні 1776 р. російське військо перейшло Перекоп і під багнетами ханський престол зайняв "проросійський" претендент Шагін-Гірей. Уже через рік проти непопулярного хана спалахнуло повстання. Російський уряд добре розумів хитке становище свого протезе. Для зміцнення своїх позицій на Правобережній Кубані й створення міцного плацдарму на Північному Кавказі туди був направлений наказом від 29 листопада 1777 р. генерал-поручик О. Суворов із завданням побудувати лінію укріплень уздовж правого берега Кубані та, вірогідно, остаточно вирішити "ногайське питання" в Прикубанні. Під командування О. Суворова переходив Кубанський корпус та загоони донських козаків. На той рік російські війська на Північному Кавказі розташовано по двох лініях - від Черкеська до Ставрополя й від Черкеська берегом Азовського моря до Тамані. На початку 1778 р. О. Суворов прибув на Кубань. З його приїздом почалося будівництво лінії укріплень уздовж середньої та нижньої течії Кубані. Головні укріплення споруджено на Таманському півострові. Лінія мала на меті в першу чергу контролювати кордон із закубанськими горцями, перешкоджати їх проникненню на Правобережну Кубань та водночас слугувати опорною базою для проникнення російських військ на Закубань. З іншого боку, Кубанська лінія блокувала ногайців у степовій Кубані, перешкоджаючи їх намаган-

ням перейти в гірську Кубань та зміцнити військовий союз із горцями [Там само, с. 364]. З приїздом О. Суворова, який провів десятиденну рекогносцировку місцевості вздовж правого берега Кубані та зібрав інформацію про розташування татарських кочівель у Прикубанні та гірських народів, які мешкали по лівому берегу, розпочалися каральні рейди російських військ на Закубання.

Напружена ситуація на Кубані в 70-х рр. XVIII ст. характеризувалася численними сутичками між ворогуючими татарськими кланами, набігами закубанських горців на ногайські кочівлі та російські пікети, форти й фельдшанці. Утім, домінуючою військовою силою на Правобережній Кубані були російські війська. Проти закубанських горців вони застосовували тактику, яка не змінювалася до кінця 40-х рр. XIX ст. - проникнення військового корпусу на територію гірських поселень, намагання якомога далі заглибитися в гори й завдати максимальних матеріальних та людських утрат місцевому населенню. Прикладом одного з таких перших рейдів може стати похід загону князя Соллогуба в липні 1778 р. "Складений з трьох рот гренадерського полку й одного мушкетерського, двох ескадронів гусар Слов'янського полку і 550 донських козаків при трьох гарматах, загін цей переправився на човнах біля Благовіщенської фортеці й у супроводі досвідчених провідників уночі 19 липня раптово оточив натухайський аул Хапай. Атакований із чотирьох боків і підпалений, Хапай увесь вигорів разом із населенням. Черкеси, які були поблизу аулу на сінокосі, убиті та порубані, за приблизними розрахунками в кількості до 400 осіб. Між горцями зчинилася тривога. Абазинці й черкеси, зібравшись у кількості до 5 000 людей, намагалися під час повернення загону відібрати в нього полонених, захоплених у Хапай в кількості сорока душ обох статей. Відбулася запекла сутичка. Полонені були перебиті солдатами й козаками, а горці з великими втратами відбиті. За підрахунками росіян, у цій битві загинуло до трьох сотень черкесів. Російський загін під час цих дій утратив 13 вбитими та 38 пораненими" [8, с. 31].

Зауважимо, що подібні каральні експедиції відбувалися за типовою схемою - вторгнення на черкеську територію, руйнування зненацька атакованих аулів, відступ в умовах хаотичного бою з горцями. Зрозуміло, що подібні військові експедиції не тільки не призводили до "замирення", але посилювали напруженість в регіоні та провокували відповідні, але не зрівнянні за масштабами набіги горців на російські укріплення. У цілому, боротьба між російськими військами та горцями, поступово посилюючись, від самого початку мала мінливий характер. Іноді, об'єднуючись із ногайськими загонами, а частіше з військовими з'єднаннями, які склалися тільки з воїнів-горців, черкеси здійснювали успішні напади. Уже будівництво Кубанської лінії та воєнна експедиція російських військ під командуванням князя Соллогуба спровокували відповідний добре організований похід адизьких військових загонів на російські війська, розташовані вздовж лінії, та ногайців.

Наприклад, 23 вересня 1780 р. черкесам удалося винищити більшу частину залоги Архангельського фельдшанця на березі Кубані, а 24 жовтня черкеси й ногайці здійснили напад на Всесвятський фельдшанець [1, с. 376]. Новий спалах воєнних дій на Кубані стався в 1781 р. Його причини були пов'язані з незадоволенням більшістю татар діями проросійського ставленика кримського хана Шагін-Гірея. Прикубанські татари на-

магалися перекочувати в Маницький степ, де сподівалися знайти більш сприятливі умови для свого існування. "По суті, за всіма цими обуреннями татар приховувалися справедливі вимоги. Податки були великі, правителі безцеремонно займалися здирицтвом, а утиски економічного характеру й близьке сусідство горців, які продовжували вороже ставитися до деяких ногайських орд, природно, штовхали до переходу на Маницькі степи..." [Там само, с. 379-380].

Відбувся також розкол між ногайцями, наслідком якого стає битва при річці Кирпилі. Опинившись у вкрай несприятливому становищі, вимушені битися і з російськими загонами, і з ворожими кланами, близько однієї тисячі родин Едисанської орди та половина Буджацької орди відійшли до Суджу-Кале й були переправлені на турецьких судах у Бессарабію. У 1782 р. у Криму вибухнуло повстання проти Шагін-Гірея. Повстанці заволоділи Бахчисараєм, але за підтримки російських військ повстання було придушене, а Шагін-Гірей повернув собі престол. Проте вже в наступному році під тиском графа Потьомкіна, Шагін-Гірей зрікається ханського престолу, а саме Кримське ханство передає в російське підданство. Так завершилася історія Кримського ханства. Російські війська введено до Криму, і проголошено про входження Криму, Таманського півострова та Правобережної Кубані до складу Російської імперії. Османська імперія вимушена була відмовитися від своїх претензій на Крим. Константинопольським актом від 28 грудня 1783 р. (за старим стилем) Порта визнає захоплення Криму Російською імперією та входження до її складу Правобережної Кубані. Відтепер кордоном між двома імперіями на Північному Кавказі стає річка Кубань. У 1785 р. засноване Кавказьке намісництво (1785-1796), першим генерал-губернатором якого призначено генерал-поручика Павла Потьомкіна, двоюрідного брата впливового фаворита Катерини II Григорія Потьомкіна.

Остаточно закріпившись у Прикубанні, імперська влада підійшла й до остаточного вирішення "ногайського питання". О. Суворову наказано виконати план П. Потьомкіна й здійснити переселення прикубанських татар на Урал. Планувалося переселяти татар під посиленою охороною декількох російських військових частин. Донські козаки, через територію яких планувалося переводити татар, на випадок можливих збройних зіткнень із переселенцями підготували поголовне ополчення. Перспектива надзвичайно тяжкого й небезпечного переходу на Урал спричинила збройне повстання серед татар. Чутки про те, що нібито Шагін-Гірей переправився на Тамань і очолить боротьбу за відновлення ханства залучали до повстання все нові й нові клани. Зрозуміло, що слабко озброєні татари, розпрошені по кубанських степах, не могли розраховувати на будь-який успіх при зіткненні з російськими регулярними військами. 31 липня 1783 р. повстанці здійснили напади на загін полковника Лешкевича та роту Бутирського полку поблизу річки мала Єя. Росіяни зазнали незначних втрат (близько ста двадцяти вбитих і поранених), але для татар цей день завершився жакливою різаниною ("полной рубкой татарам" за висловом О. Суворова). "Погромилені драгунами і козаками ногайці кинулися в болотисту річку, зав'язли в ній і, вражені кулями та картечю, збилися докупі поблизу ріки, де їх рубали й кололи драгуни і козаки; арби і своє майно знищували самі татари, щоб не дісталось воно ро-

сіянам; власних жінок різали, а грудних дітей виривали у матерів та кидали в річку. Відчай був повний, і татари немов збожеволіли в цьому жакливому бою. Вбиті були ватажки татар, Канакай-мурза, знатні татари і до 3000 простолюдю. З боку росіян було вбито й поранено близько 100 осіб. Битва, яка почалася на світанку, завершилася опівдні. Російські війська переслідували переможених на відстані 30 верст і відняли до 20 000 коней та рогатої худоби, татари зазнали надзвичайних втрат людьми, худобою і майном. Ця жаклива розправа російських військ з татарами надзвичайно розлютила й решту ногайців" [Там само, с. 387].

Незважаючи на різанину й втрати, повстання охопило більшість ногайських кланів. На чолі повстання став колишній прихильник Російської імперії Тав-Султан. Він планував залучити до повстання черкесів, більшість татар та відновити Кримське ханство. Повстанцям під його проводом вдається отримати декілька незначних перемог над окремими російськими військовими загонами. Більшість кубанських татар перейшла річку Кубань й осіла поблизу устя Лаби, звідки татарські загоны разом із черкесами декілька разів здійснили напади на Єйське укріплення. Остаточної поразки ногайці зазнали 1 жовтня 1784 р., коли О. Суворов із великим військовим загонем таємно переправився через Кубань і несподівано нападав на татарські аули. На цей раз відбувалося просто фізичне винищення татар разом із жінками й дітьми, які не встигли підготуватися до найменшого спротиву: "Через три години битви 2000 трупів всіяли весь простір навколо війська, аули були спалені, а на завершення битви на полі залишалось більше ніж 5000 тільки вбитими. І козаки, і солдати однаково не давали нікому пощади - вбивали, різали і кололи чолов'яків, жінок, старих і дітей. І тут татари у відчай вбивали своїх жінок і дітей, щоб позбавити їх від полону, а майно знищували" [Там само, с. 388]. Живими залишилася лише невелика кількість ногайців. Пізніше вони оселилися в невеликому трикутнику, який утворювали річки Лаба і Кубань. Втрати росіян були настільки незначними, що про них взагалі не згадувалося. Так завершилася історія прикубанських татар.

Бельй Дмитрий,

доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры хореографии и искусствоведения Львовского государственного университета физической культуры, г. Львов

Футулуйчук Василий,

кандидат исторических наук, доцент, директор Института управления природными ресурсами Высшего учебного заведения "Университет экономики и права" КРОК", г. Коломыя

ПОЛИТИКА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ПО ОТНОШЕНИЮ К ТАТАРСКОМУ НАСЕЛЕНИЮ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII в.

В статье рассматриваются основные направления колониальной политики Российской империи по отношению к татарскому населению Северного Кавказа во время экспансии в Крыму и на Кавказе во второй половине XVIII века. Освещаются обстоятельства уничтожения живших на Кубани ногайских татар, геноцид по отношению к жителям этой территории, основные стратегии, которые сочетали в себе подрыв единства татарской общины, разжигание вражды между татарскими кланами и непосредственное уничтожение татар путем прямой военной агрессии.

Ключевые слова: Северный Кавказ; Кубань; татары; Российская империя; геноцид; колониальная политика.

Висновки

Як бачимо, під час своєї колоніальної експансії, Російська імперія використовувала різноманітні стратегії для придушення опору місцевого населення. До таких заходів належали: 1) ідеологічне обґрунтування своєї експансії, яке в розглянутий нами період зазвичай позиціонувалося як "цивілізаторська місія" по відношенню до "диких тубільців і варварів", як повернення своїх "правічних територій"; 2) підкуп частини провідників та знаті автохтонних спільнот; 3) розпалювання протистояння між різними кланами тубільців; 4) прямий геноцид місцевого населення - безжалісне поголовне знищення каральними експедиціями не тільки воїнів, але й жінок та дітей, як це ми можемо побачити на прикладі трагедії ногайських татар Північного Кавказу наприкінці XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербина Ф. А. История Кубанского Казачьего Войска / Ф. А. Щербина. - Екатеринодар : Типография Кубанского Областного Правления, 1910. - Т. 1. - 700 с.
2. Потто В. А. Кавказская война : [в 5 тт.] / В. А. Потто. - М. : Центрполиграф, 2007. - Т. 1: От древнейших времен до Ермолова. - 527 с.
3. Khodarkovsky M. Russia's Steppe Frontier: the Making of a Colonial Empire (1500-1800) / M. Khodarkovsky. - Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 2002. - 290 p.
4. Barrett Th. M. At the Edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier (1700-1860) / Th. M. Barrett - Boulder, Colo, 1999. - 467 p.
5. Башлер Ж. Нарис загальної історії / Ж. Башлер. - К. : Ніка-Центр, 2005. - С. 100.
6. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні (1793-1830 рр.) / Д. Бовуа ; [пер. з франц.]. - Львів : Кальварія, 2007. - С. 25-26.
7. Под стягом России: Сборник архивных документов. - М. : Русская книга, 1992. - С. 80-81.
8. Ратушняк В. Н. Кубанские исторические хроники. Малоизвестное об известном: очерки / В. Н. Ратушняк. - Краснодар : Перспективы образования, 2005. - С. 31.

Bilyi Dmytro,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Choreography and Art Studies Department of the Lviv State University of Physical Culture

Futulujchuk Vasyl,

Ph.D., Associate Professor, Director of the Kolomyia Institute of Natural Resources University of Economics and Law "Krok"

POLITICS OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE TATAR POPULATION OF NORTH CAUCASUS IN THE SECOND HALF OF XVIII OF ITEM

At the beginning XXI of century Ukraine again ran into imperial ambitions of Russian Federation, that resulted in a military collision and occupation of part of territory of our state. For successful opposition with the newest colonial expansion it is necessary to appeal to historical experience and analysis of basic strategies and methods of colonial Russian politics. The special personal interest causes the politician of the Russian empire in relation to the Tatar population in fact Crimea again found oneself under control Russia, and in that Tatars fold a native population. One of not popular episodes of long duration expansionist politics of the Russian empire there is her politics in relation to ногайських Tatars that inhabited North Caucasus. In the article basic directions of colonialist politics of the Russian empire are examined in relation to the Tatar population of North Caucasus during expansion in Crimea and on Caucasus the circumstances of elimination of ногайских Tatars that lived on Kuban, genocide in relation to the habitants of this territory, basic strategies, that combined for itself подрыв unities of the Tatar association, exasperating enmity between the Tatar clans and direct elimination of Tatars by direct military aggression, Are illuminated in the second half of XVIII of item.

Keywords: *North Caucasus; Kuban; Tatars; Russian empire; genocide; colonial.*

REFERENCES

1. Shcherbina F. A. (1910), History of Kuban Cossack Host, Typography Kuban Regional Board, Ekaterinodar, Vol. 1, 700 p. (rus).
2. Potto V. A. (2007), The Caucasian war, Volume 1: From the earliest times to the Yermolov, Tsentrpoligraf, Moscow, 527 p. (rus).
3. Khodarkovsky M. (2002), Russia's Steppe Frontier: the Making of a Colonial Empire (1500-1800), Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 290 p. (eng).
4. Barrett Th. M. (1999), At the Edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier (1700-1860), Colo, Boulder, 467 p. (eng).
5. Bashler J. (2005), Essay on the general history [trnasl.], Nicka Center Publishing, Kyiv, p. 100 (ukr).
6. Beauvois D. (2007), Russian authorities and the Polish gentry in Ukraine (1793-1830) [trnasl. from French], Calvary Publishing, Lviv, p. 25-26 (ukr).
7. Under the banner of Russia: Collection of archival documents (1992), Russian book, Moscow, p. 80-81 (rus).
8. Ratushnyak V. N. (2005), Kuban historical chronicles. A little-known of the famous: Essays, Prospects of Education, Krasnodar, p. 31 (rus).

© Білий Дмитро, Футулуйчук Василь
Надійшла до редакції 25.03.2016